

**БЪЛГАРИЯ И ДАЛЕЧНИЯТ ИЗТОК: ДЪЛГИЯТ ПЪТ
НА ОПОЗНАВАНЕТО (КРАЯ НА XIX –
ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XX ВЕК)**

Алека Стрезова

*BULGARIA AND THE FAR EAST: THE LONG JOURNEY
OF DISCOVERY (END OF 19 –
FIRST HALF OF 20 CENTURY)*

Aleka Strezova

Abstract: *Bulgaria's road to the Far East is long and continuous. This is due to the long distance between the countries and the lack of imminent political and economic interests. Until the end of World War I, Bulgaria's relations with distant Asia were isolated and sporadic, mostly through the first forums of multilateral diplomacy such as the international peace conferences in The Hague. The kingdom's contacts with the Far East, particularly Japan, became consistent from the 1930s onwards, and with the outbreak of the Second World War they developed on an official level following the establishment of diplomatic ties. The Bulgarian diplomats in Tokyo, Yanko Peev and Stoyan Petrov-Chomakov, contributed to the mutual acquaintance between the two nations.*

Keywords: *Bulgaria, Far East, diplomacy, Japan, Yanko Peev, Stoyan Petrov-Chomakov.*

Пътят на България към Далечния изток е дълъг, но изпълнен с взаимен интерес и симпатии. За изследвания период тя общува най-вече с Япония, затова и тези отношения ще заемат централно място в настоящото изложение. Същевременно досегът ѝ с други страни от Източна и Югоизточна Азия също ще намери място на страниците на проучването. Текстът има обзорен характер и няма претенция за изчерпателност като цели да открие основните моменти от взаимното опознаване, дали стабилната почва на задълбочаването на контактите през втората половина на XX век и до днес.

Първите познати сведения за японец, стъпил на българска земя, се отнасят за офицера Сейго Ямадзава, дошъл на Балканите по време на Руско-турската война (1877 – 1878 г.). Подполковникът е японски военен аташе в Санкт Петербург и наблюдател на военните действия между две-

те империи, който дори се присъединява към руската армия, за да се бие на нейна страна. Отличава се в битката за освобождаването на Плевен и за дейността си е награден от главнокомандващия руската армия ген. Николай Николаевич с орден „Свети Владимир“ IV степен [Вутова-Стефанова, В., Е. Кандиларов. 2019, с. 22–25]. Този кратък контакт с Далечния изток не довежда до нови такива. Огромното разстояние между двете страни, липсата на общи политически или икономически интереси не насърчават активната комуникация.

Въпреки това, в духа на установената дипломатическа практика, през есента на 1879 г. българският княз Александър I информира японския император Муцухито с писмо от 1 ноември 1879 г. за своето възкачване на престола. Европейският владетел споделя надеждите си, че Япония, насърчавайки развитието на добри и близки отношения между двете страни, ще допринесе за укрепването на новата държава навън [Вутова-Стефанова, В., Е. Кандиларов. 2019, с. 26–27].

От направеното съобщение не следва нищо повече. През първите години след Освобождението България не проявява особен интерес към страните от Източна и Югоизточна Азия. Югоизточна Европа обаче попада в ползрението на азиатците в контекста на геополитическите интереси на великите европейски сили. В Япония редовно се коментират приликите в ситуациите на Балканите и Корейския полуостров от гледна точка на геополитиката и засиления интерес на Русия към тях. Неслучайно в тази връзка японското списание Kokumin по Томо нарича Корея „България на Далечния изток“ [Вутова-Стефанова, В., Е. Кандиларов. 2019, с. 29]. През първото десетилетие на XX век българите често са наричани „японците на Европа“ или „японците на Балканите“ заради тяхното образование, трудолюбие и скромност [вж. Колев, И. Кой и защо в началото на XX век..., pass.]

Страните от далечна Азия стават по-познати на българите по край войните в Далечния изток в края на XIX и началото на XX век. Китайско-японската война (1894 – 1895 г.) намира място на страниците на националната преса, но Япония става много по-позната на българите във връзка с избухването на Руско-японската война (1904 – 1905 г.). Вестниците отделят значително място за отразяване на хода на военните действия, а също така предоставят информация за страните в конфликта. Отряд на Българското дружество „Червен кръст“ е изпратено в Далечния изток като военномедицински екип в манджурските части на Руската императорска армия, като това е първата задгранична мисия на българските военни медици. Бригадата е ръководена от д-р Димитър Киранов – опитен военен лекар, руски възпитаник, член на Централното ръководство на българския Червен кръст. Тя тръгва от София на 8 май 1904 г. Организира дейността си на гара Гунджулин (на изток от Харбин в Северо-

източен Китай), през който преминават 575 ранени и болни руски войници и офицери. На 19 юли 1904 г. разкрива в сградата на артилерийската казарма в гр. Гунджулин болница отначало с 30, а впоследствие с 60 легла [Маркова, Л. 2008, с. 25–26... pass.]. Тази помощ разбира се е предоставена на Русия, но фактически чрез нея българи осъществяват действителен контакт с непознатия свят на Далечния изток. От своя страна и български доброволци заминават за фронта, за да се бият на страната на руснаците. Образи от ключовите места на военните действия и на знаменитите пълководци в конфликта достигат до широка публика благодарение на новото изкуство – киното, което предлага автентични и живи картини на жадната за информация аудитория. Както свидетелства съвременник на събитията, „сцените от Руско-японската война, които имаме случай да гледаме в кинематографско представление. На нас, като на българи, произведоха такова силно впечатление превземането на Порт-Артур, сраженията с Ретвизан [руски броненосец], десантите на корейския бряг, че днес още не могат да се изгладят от паметта ни героичните подвизи на тоя юначен народ“ [вж. Кърджиков, П. 2024..., pass.].

Първите официални многостранни контакти на дипломатическо ниво между България и страните от Източна и Югоизточна Азия се осъществяват по време на двете Хагски мирни конференции.

Първата Хагска конференция се провежда през 1899 г. В нея участват 108 делегати от 26 държави, повечето от които европейски. Извън Стария континент сред гостите са САЩ, Мексико, Персия, Сиам, Китай и Япония. Българските представители д-р Димитър Станчов и полковник Хр. Хесапчиев, делят един покрив в стария хотел Vieux Doelen с членовете на делегациите на Китай, Япония и Сиам. Те заседават заедно в различните комисии, включени в дневния ред на конференцията, и разискват важните въпроси на войната и мира със своите колеги [Хесапчиев, Х. 1993, с. 170–171; Попов, Р. 1970].

Тези контакти се задълбочават по време на Втората Хагска конференция, свикана през 1907 г., за да се разширят дискусиите по глобални въпроси, засягащи цялото човечество. Във форума отново участват България, Япония, Китай и Сиам. Корея също е изпратила свои емисари, но те не са приети поради факта, че на 4 ноември 1905 г. Япония установява протекторат над Корея и последната не може да има свои представители¹.

¹ Корея не участва в Първата мирна конференция в Хага. Въпреки това с ратификацията си съответно на 7 февруари и 17 март 1903 г. тя се присъединява към Женевската конвенция [III] от 1899 г. и Конвенцията за сухопътната война [II] и по този начин става член на Хагската конференция. В резултат на това на 25 септември 1905 г. тя получава официална покана за участие във Втората хагска конференция. Корейският император пристъпва към назначаването на де-

На Втората конференция в Хага България отново е сравнена с Корея, но този път във връзка с нейното представителство на форума. В защита на участието на Корея в срещите британският журналист Уилям Стед, виден пацифист и хронист на конференциите, заявява, че България е подчинена на Турция по същия начин, по който Корея е подчинена на Япония. Въпреки това княжеството не само е поканено в Хага, но и получава място по азбучен ред, което е ясно доказателство за формалния му суверенитет [**Courrier de la Conférence**, No 21/9 Juillet 1907].

Значително по-дългото време, посветено на заседанията и редовните екскурзии, позволява на делегатите да се опознаят по-добре и да общуват неформално помежду си. Докато в първия ден на конференцията третият български делегат капитан Станчо Димитриев гледа учудено китайските делегати, облечени в техните дрехи – „национална носия, нещо като роба с черно палто отгоре“, два месеца по-късно той разказва на съпругата си, че активно общува с италианските и руските офицери; сблизил се е и с двама сиамски военни [ЦДА, ф. 1798К, оп. 1, а.е. 56, л. 18–19, 176, 187]. Няколко дни по-късно, отново с тях, той посещава прочуто вариете: капитанът е искрено доволен от компанията и казва на съпругата си, че това е първата вечер, откакто е пристигнал, в която се чувства напълно спокоен.

Официални контакти отново с Япония се осъществяват и по време на интензивните международни преговори за утвърждаване на провъзгласения български суверенитет през 1908 г. Европейското признаване на българската независимост е последвано от японското: на 12 май 1909 г. чрез своя посланик във Виена Япония отправя поздравления от името на императорското правителство по случай признаването на независимостта. В отговор на полученото известие, на 29 май с.г. българският външен министър Стефан Паприков благодари за отправените пожелания и изразява увереността във възходящото развитие на двустранните отношения. Тази размяна на послания дава основание 1909 г. да се мисли като начална дата за установяване на двустранни отношения между двете страни [Вутова-Стефанова, В., Е. Кандиларов. 2019, с. 59–62].

легация от трима, когато, по силата на Договора от Еулса от 18 ноември 1905 г., Япония го принуждава да се откаже от всякаква външна политика и го поставя под домашен арест. Въпреки това корейската делегация успява да стигне до Хага. Групата на корейците се състои от Вей-джонг И, принц с кралска кръв, който е получил отлично образование в САЩ, където баща му е бил пълномощен представител, и който сам е заемал дипломатически постове в Париж и Санкт Петербург и е имал руска съпруга; второ, бившият съдия от Върховния съд И Джун и трето, бившият вицепремиер Санг-сеол И, виден говорител на националната съпротива [Eyffinger, Arth. 2007, pp. 149–153].

Други историци обаче смятат, че създаването на дипломатическите връзки следва да бъде отнесено към 1919 г. след края на Първата световна война, когато е подписан Ньойският мирен договор. В него се посочва, че „от този момент [на влизането в сила на настоящия договор – б.м., А.С.] и при спазване на разпоредбите на този договор ще съществуват официални отношения между Съюзените и Сдружените сили и България. Сред Съюзените и Сдружени сили се нареждат Япония, Китай и Сиам [ТОР. 1920, pp. 3].

Въпреки това, през 20-те години на XX век българската дипломатическа документация не предоставя ясни доказателства, че това предписание е било следвано. Едва през 1927 г. по японска инициатива е сключена временна търговска спогодба между двете страни за взаимното предоставяне на клаузата на най-облагодетелстваната нация за стоки и навигация. Очаква се това да е първата крачка към подписването на договор за приятелство, търговия и мореплаване, който обаче се отлага за неопределено време [Вутова-Стефанова, В., Е. Кандиларов. 2019, с. 113–115].

Активни разговори за установяването на българо-японски междудържавни отношения започват през 30-те години на XX век. Инициативата за това идва от японска страна. Тя се дължи на засилването на международните връзки в навечерието на Втората световна война. Докато Токио основава своя легация в София през 1939 г., българското правителство отговаря със същия акт едва три години по-късно, през 1942 г. [Strežova, A. 2019, pp. 320–321]. През лятото на 1940 г., В навечерието на откриването на дипломатическо представителство в Далечния Изток, Любен Божков, бивш главен директор на железниците и пристанищата и виден ротарианец, посещава Токио и използва контактите си в тамошния Ротари клуб, за да извлече ползи за българската кауза – задача, вероятно възложена му от българското правителство [ЦДА, ф. 176К, оп. 5, а.е. 463, л. 8]. Във Владивосток Божков се среща с японския генерален консул Риакава, комуто предава препоръчителното писмо от японския пълномощен министър в София Теруо Хачия. Двамата разговарят за установяването на двустранните отношения, бъдещото откриване на българска легация в Токио и Риакава изразява задоволството си, че Божков ще влезе във връзка с меродавни лица в Токио. Както ротарианецът заговорнически пише на жена си: „Разбира се, той знае, че моето пътувание е по мои работи“².

Установяването на реципрочни дипломатически връзки улеснява двустранното общуване. За периода до края на войната, в Токио пребива-

² Владивосток, 11 юли 1940 г. Любен Божков до съпругата му. Личен архив на Цветко Кадийски. Благодаря на г-н Кадийски, че сподели с мен тези листове кореспонденция.

ват двама български дипломатически представители – това са Янко Пеев и Стоян Петров-Чомаков.

Янко Пеев пристига в Япония през лятото на 1942 г. На 10 септември 1942 г. той представя пълномощията си на японския император. В момента на пристигането на Янко Пеев в Токио Втората световна война е в разгара си. Япония укрепва позицията си на водеща военна сила в Далечния изток и Тихоокеанския регион. Политиката ѝ на агресия започва в началото на 30-те години с нахлуването в Манджурия и създаването на марионетната държава Манджукуо (1932 г.). През 1937 г. тя завладява и северните провинции на Китай, а през 1940 г. установява Нанкин като столица на марионетното правителство на Ван Дзинвей. Поради тази причина Янко Пеев е също така акредитиран към правителствата в Манджукуо и Нанкин. По време на посещението си в Китай, за да връчи акредитивните си писма, българският дипломат договаря назначаването на японския поданик Масаоно, известен и влиятелен индустриалец, за почетен български консул в Шанхай [ЦДА, ф. 176К, оп. 2Ш, а.е. 10, л. 57].

Българското дипломатическо присъствие в Япония логично води до задълбочаване на двустранните контакти. В духа на реципрочност, като продължение на създаденото на 8 февруари 1940 г. Българо-японско дружество в София, в началото на 1943 г. в Токио е основано Японо-българско дружество. Сред учредителите му са изявени японски представители, а Янко Пеев е посочен за почетен председател. Плод на дейността на дружеството е подписването на двустранен договор на 11 февруари 1943 г. под наименованието „Конвенция за приятелство и културно сътрудничество между България и Япония.“ За отбелязването на тези събития японското външно министерство дава прием, на който повторно са утвърдени вярата в благодатното развитие на двустранните отношения и вярата в успеха на японо-българското дружество. Подписването на договора е отбелязано и в София, където от своя страна японската легация дава голям прием по този повод [Strezova, A. 2019, pp. 326–327].

Интересен извор, който хвърля допълнителна светлина върху мисията на Янко Пеев и илюстрира двустранните контакти, е един мистериозен фотоалбум, вероятно собственост на дипломата. На страниците му оживяват лицата, подписали двустранния договор, но също виждаме и персонала на легацията, както и японци, били в обкръжението на пълномощния министър [Първите български дипломати, 2009..., pass.].

В края на 1943 г. Янко Пеев е отзован от своя пост като следствие на отзвук от мащабен шпионски заговор в полза на СССР, разкрит в София. Конспиративната мрежа е ръководена от братовчед на Янко Пеев, д-р Александър Пеев, а дипломатът е заподозрян, че е снабдявал разузнавачите с дипломатическа информация за политико-военните планове на силите на Оста [Недев, Н. 1984].

Негов наследник на поста става Стоян Петров-Чомаков, кариерен дипломат, интелигентен и способен представител на Царството, но и проникателен наблюдател на действителността. Пристигнал в Токио, той наследява позицията на своя предшественик като почетен председател на Японо-българското дружество. На неговото първо заседание, след като приема честта да председателства, Чомаков произнася кратка реч, в която разкрива своето уважение към японците и грижата за добрите отношения между двата народа:

„...Задачата, пред която сме изправени, е широка по обхват и трудна по изпълнение. Тя не включва нищо по-малко от това Япония да стане известна на България, а България – на Япония, като се насърчават честите културни връзки между двете страни и се развиват търговските им контакти - задача, която изисква непрестанни усилия, разпределени в значителен период от време.

Българо-японското приятелство може да бъде сравнено с все още крехко растение, което се нуждае от много грижи и внимание, за да пусне здрави корени и да се развие. Но аз съм убеден, че поверено на такива световно признати градинари като японците, това скъпоценно растение ще расте устойчиво и ще даде прекрасни плодове“ [ЦДА, ф. 2146К, оп. 1, а.е. 37а, л. 168–171].

И наистина, Петров-Чомаков има голям принос за опознаването на Япония не само от българите, но и от европейците. С таланта на писателя и дарбата на художника, той представя екзотични картини от Далечния изток [Strezova, A. 2021]. Макар мисията му в Япония да е кратка, той оставя интересни, проникновени и интелигентни спомени за живота си в страната, нейните нрави, народ и история. Няколко страници са посветени и на дипломатическия живот, в които той, с присъщото си чувство за хумор, разкрива любопитни страни от общуването между различните култури [Петров-Чомаков, Ст. 2002а; Петров-Чомаков, Ст. 2002б]. Картините му, рисувани в Япония, са показани двадесет години по-късно в завладяваща изложба, открита в галерия „Рубенс“ в Брюксел през 1964 г. Творбите му са възприети отлично от критиката, а най-голямото признание е, че рисунките са изкупени.

Мисията на Стоян Петров-Чомаков приключва след 9 септември 1944 г. През есента на същата година новата власт в София къса дипломатически отношения с Япония и отзовава своя представител със заповедта при първа възможност да тръгне за България. Пристигнал в Истанбул, дипломатът поема пътя на невъзвращенеца като емигрира първоначално в Швейцария, а впоследствие в Аржентина. В края на живота си той отново се завръща в Европа и живее в Брюксел, където през 1966 г. намира вечен покой.

Пътят на България към Далечния изток е дълъг и продължителен. До началото на 40-те години на XX век контактите между двата региона са изолирани и краткотрайни. Избухването на Втората световна война катализира установяването на двустранни отношения между България и Япония и ускорява опознаването между народите. Създадените връзки се превръщат в благодатна почва за разширяване на международните контакти с Далечния изток, които се разгръщат с пълна сила през следващата половина на века.

ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES

Архивни източници / Archival Sources

ЦДА – Централен държавен архив, фонд 176К, 2156К. [Tsentralen dyrzhaven arhiv, fond 176K, 2156K]

Courrier de la Conférence, No 21/ 9 Juillet 1907

Публикации / Publications

Вутова-Стефанова, В., Е. Кандиларов. 2019 – Вера Вутова-Стефанова, Евгений Кандиларов. България и Япония. Политика, дипломация, личности и събития. София: Изток–Запад, 2019. [Vera Vutova-Stefanova, Evgeniy Kandilarov. Bulgaria c Yaponia. Politika, diplomatsia, lichnosti i sabitia. Sofia: Iztok–Zapad, 2019.]

Недев, Н. 1984 – Недю Недев. Тайната война или летопис за д-р Александър Пеев и генерал Никифор Никифоров. София: Народна младеж, 1984. [Nedyu Nedev. Taynata voina ili letopis za d-r Aleksandar Peev i general Nikifor Nikiforov. Sofia: Narodna mladezh, 1984.]

Петров-Чомаков, Ст. 2002а – Стоян Петров-Чомаков. Духът на дипломатията. София: Лик, 2002. [Stoyan Petrov-Chomakov. Duhat na diplomatsiyata. Sofia: Lik, 2002.]

Петров-Чомаков, Ст. 2002б – Стоян Петров-Чомаков. Япония. Записки на дипломата. София: Изток–Запад, 2002. [Stoyan Petrov-Chomakov. Yaponiya. Zapiski na diplomata. Sofia: Iztok–Zapad, 2002.]

Попов, Р. 1970 – Радослав Попов. За участието на България в световните конференции за мир в Хага през 1899 и 1907 г. – *Военноисторически сборник*, кн. 2 (1970), 40–60. [Radoslav Popov. Za uchastieto na Bulgaria v svetovnite konferentsii za mir v Haga prez 1899 i 1907. – *Voенnoistoricheski sbornik*, кн. 2 (1970), 40–60.]

Хесапчиев, Х. 1993 – Христофор Хесапчиев. Служба на България в чужбина. Военнодипломатически спомени (1899 – 1914 г.). София: Военноиздателски комплекс „Св. Георги Победоносец“, 1993. [Hesapchiev, Hr. Sluzhba na Bulgaria v chuzhbina. Voennodiplomaticheski spomeni (1900 – 1914 g.). Sofia: Voенnoizdatelski kopleks „Sv. Georgi Pobedonosets“, 1993.]

Eyffinger, Arth. – Arthur Eyffinger. The 1907 Hague Peace Conference: The Conscience of the Civilized World. The Hague: Judicap, 2007.

Strezova, A. – Aleka Strezova. The Establishment of Bulgarian-Japanese Diplomatic Relations and First Bulgarian Diplomatic Representatives in Tokyo (1942 –

1945). – In: *World War II Re-explored. Some New Millenium Studies in the History of the Global Conflict*. Ed. Jaroslaw Suchoples, Stephanie James, Barbara Törnquist-Plewa. Berlin: Peter Lang GmbH, 2019, pp. 301–318.

Strezoza, A. – Aleka Strezoza. Japan through the eyes of the diplomat: Stoyan Petrov-Chomakov. – In: *Japan and the European Southeast. Over a Hundred Years of Political, Economic, Cultural and Academic Interactions*. Ed. by Ev. Kandilarov, M. Dimitrov. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, 2021, pp. 59–65.

ТОР. 1920 – Treaty of Peace Between the Allied and Associated Powers and Bulgaria, and Protocol Signed at Neuilly-sur-Seine, November 27, 1919 [With Map]. – In: *Treaty Series*. 1920, No. 5 (London: His Majesty's Stationery Office, 1920).

Интернет базирани източници/ Internet Sources

България – Япония на Балканите? Разговор за икономическото развитие след Освобождението. Подкаст на „Българска история“ – разговор с д-р Владимир Станев. [Bulgaria – Yaponia na Balkanite? Razgovor za ikonomicheskoto razvitie sled Osvobozhdenieto. Podkast na “Bulgarska istoria” – razgovor s dr. Vladimir Stanev.] – https://www.youtube.com/watch?v=vwCn4MCWDrc&ab_channel=%D0%91%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F (достъпен на: 07.10.2024).

Колев, И. Кой и защо в началото на XX век... – Ивомир Колев. Кой и защо в началото на XX век определя българите като „Японците на Европа“. [Ivomir Kolev. Koy i zashto v nachaloto na XX vek opredelya bulgarite като “Yapontsite na Evropa”.] – <https://bulgarianhistory.org/koi-opredeli-bulgaria-kato-yaponia-na-balkanite/> (достъпен на: 20.06.2024).

Кърджилев, П. 2024 – Петър Кърджилев. Кинохрониките от Руско-японската война (1904 – 2005). [Petar Kardzhilov. Kinohronikite ot Rusko-yaponskata voina (1904 – 2005).] – <http://www.kultura.bg/web/кинохрониките-от-руско-японската-вой/> (достъпен на: 07.10.2024).

Маркова, Л. 2008 – Лидия Маркова. Архивите говорят: В помощ на Русия. – *Издание на БКЧ*, год. LXXXIII (4), 2008, 25–31. [Lidia Markova. Arhivite govoryat: V pomosht na Rusia. – *Izдание na BChK*, god. LXXXIII (4), 2008, 25–31.] – https://www.redcross.bg/files/934-red_cross_4_2008.pdf (достъпен на: 07.10.2024).

Първите български дипломати, 2009 – Първите български дипломати в Япония. *Блог Стара София* (публикувано на 18 януари 2009). [Parvite balgarski diplomati v Yaponia. *Blog Stara Sofia*.] – http://stara-sofia.blogspot.bg/2009/01/blog-post_2313.html (достъпен на: 08.10.2024).